

لالایی در فرهنگ مردم ایران

نویسنده: ابراهیم جمالی

تهران؛ ۱۳۸۷

ناشر: صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، مرکز تحقیقات

پژوهشگاه مطالعات فرهنگی

روح انگیز طاهری

در جوامع امروزی روابط اجتماعی، آداب و رسوم و اعتقادات مردم با گسترش ارتباطات فرهنگی روز به روز در حال دگرگونی است. «فرهنگ مردم» میراث عظیمی از گذشته است که می‌توان در فضای کنونی آن را پویا و زنده نگاه داشت. این نکته مستلزم توجه و شناخت آن است.

ادبیات شفاهی بخش مهم و گسترده‌ای از «فرهنگ مردم» و «لالایی‌ها» یکی از غنی‌ترین ابعاد فرهنگ معنوی و جوامع به حساب می‌آیند و همچون آینه‌ای هستند که تحولات اجتماعی، سبک و شیوه‌ی زندگی مردم، آمال و آرزوهای مادران یک سرزمین را در آن‌ها می‌توان نظاره کرد؛ زیرا با زندگی مردم پیوندی عمیق دارند، جمع‌آوری و شناخت لالایی‌ها جهت احیا و بازتولید روشمند آن‌ها از طرق متفاوت و از جمله در فضای کنونی از طریق رسانه‌ی ملی به خاطر ظرفیت‌هایی است که در خود لالایی‌ها وجود دارد. یکی از این ظرفیت‌ها نقش کاربردی لالایی‌ها در اجتماعی کردن افراد جامعه است. لالایی‌ها نخستین آموزه‌های فرهنگی هستند که توسط مادران به فرزندان منتقل می‌شوند؛ به عبارتی دیگر همین آوای ساده‌ی مادران، بخش مهمی از آموزش و پرورش غیر رسمی جامعه برای شکل‌گیری هویت فردی در دوران کودکی و خردسالی محسوب می‌شوند، به همین خاطر ضرورت پرداختن به ابعاد مختلف لالایی‌ها بیش از پیش احساس می‌شود.

آنچه در بالا آمده است، گزیده‌ای است از پیشگفتار کتاب «لالایی در فرهنگ مردم» که به همت مرکز تحقیقات صداوسیما

جمهوری اسلامی ایران گرد آمده است. این کتاب حاصل پژوهشی است با رویکرد مردم شناختی که به مطالعه‌ی لالاهای نواحی مختلف ایران پرداخته است. دسته‌بندی لالایی‌های نواحی مختلف کشور، مطالعه‌ی ساختارهای ادبی رایج در این مناطق و نیز تبلور آداب و رسوم محلی و تأثیر جغرافیا و محیط طبیعی در لالایی‌ها از عمده موضوعات مورد بررسی این اثر می‌باشد که در کنار آن جهت آسان‌تر شدن خواندن لالایی‌ها از الفبای آوانگاری استفاده شده است.

فصل اول به بیان «کلیات» می‌پردازد. در بخش «ضرورت گردآوری لالایی‌ها» مؤلف به این نکته اشاره می‌کند که لالایی‌ها نیز مانند دیگر انواع ترانه، آیینی‌های تمام نمای بسیاری از تحولات اجتماعی هستند که بسیاری از آمال و آرزوهای افراد جامعه و بالاخص مادران در آن‌ها انعکاس پیدا کرده است و اندکی دقت در محتوای آن‌ها تغییرات اجتماعی دوره‌های مختلف را به سادگی نشان می‌دهد. از سوی دیگر از آنجایی که جوامع بشری در حال دگرگونی هستند، لالایی‌ها نیز به عنوان بخشی از فرهنگ مردم دچار تغییر یا فراموشی می‌شوند. بنابراین جمع‌آوری آن‌ها هم می‌تواند از فراموشی آن‌ها جلوگیری کند و هم با جمع‌آوری آن‌ها بخش‌های دیگری از فرهنگ مادی و معنوی جامعه گردآوری و محافظت خواهد شد.

در بخش «پیشینه گردآوری لالایی‌ها» مؤلف نخستین گردآوری علمی در این زمینه را با طرح مباحث صادق هدایت پیرامون فرهنگ عامه همزمان می‌داند و در ادامه به دیگر منابع اشاره می‌کند که برخی از آن‌ها به طور مستقل و برخی دیگر در بخش‌هایی به گردآوری و معرفی لالایی‌ها پرداخته‌اند.

در بخش «مبانی نظری» لالایی‌ها به عنوان یکی از محورهای اصلی و مهم در نظر گرفته می‌شوند که دارای مضامین شاد و آموزنده هستند و نقش بسزایی در اجتماعی کردن افراد جامعه و انتقال مفاهیم فرهنگی بر عهده دارند. چراکه نخستین آموزه‌های فرهنگی در فراگرد جامعه پذیری به وسیله‌ی آن‌ها انتقال می‌یابد. علاوه بر این لالایی‌ها نشان دهنده‌ی انواعی از ساخت‌های اجتماعی و فرهنگی جوامع قومی و روستایی مختلف کشورمان می‌باشد. همچنین بسیاری معتقدند جوامع اندوخته‌های زبانی و فرهنگی خود را از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌دهند که در فرهنگ ایران لالایی‌ها یکی از مهم‌ترین این فرآیند بوده است. در بخش آخر «شیوه گردآوری» مطالب در دو دسته بیان شده است. دسته‌ی اول مربوط به اسناد گردآوری شده‌ی موجود در آرشیو و دسته‌ی دوم کتاب‌ها، مجلات و پژوهش‌های انجام شده در این مورد بوده است که برای جبران کمبودهای دسته‌ی نخست از آن‌ها استفاده شده است.

فصل دوم «ساختار، کارکرد و مضمون لالایی‌های ایران» است. در اینجا مؤلف به این نکته اشاره می‌کند که قدمت لالایی به عنوان نخستین آوازی که به گوش کودک می‌خورد، بسیار دیرپا بوده و در فرهنگ‌های مختلف، با عناوین مختلف به کار برده می‌شود. در عین حال لالایی‌ها دارای انواعی از تعلقات بومی بوده که از سوی دیگر، تشابهات فراوانی نیز با هم دارند که حاکی از سرنوشت مشترک آن‌ها می‌باشد. لالایی‌ها در نواحی مختلف جغرافیایی با اشکال مختلف تکرار می‌شوند و بازتابانده‌ی رنگ و بو و مختصات جغرافیایی و فرهنگی مناطق مختلف در بافت لالایی-هاست. در اینجا به موضوع کوچ لالایی‌ها به دلیل سفر، ازدواج، جنگ، بردگی و بسیاری عوامل دیگر پرداخته می‌شود که باعث شکل‌گیری روابط خاص میان بخش‌های مختلف جامعه شده است. لالایی‌ها به دلایل مختلف به مکان‌های مختلف برده شده و در آنجا با توجه به خصوصیات جغرافیایی و فرهنگی با اندکی تغییر مورد استفاده قرار گرفته است.

در بخش «ساختار و قالب لالایی‌ها» به وزن و موسیقی لالایی‌ها پرداخته می‌شود که از ویژگی‌های برجسته‌ی لالایی‌های ایرانی است، زیرا عمدتاً لالایی‌ها دارای وزن و قافیه بوده و از تکرار مصراع‌هایی کوتاه، موزون و مقفی به وجود آمده و انواعی از قالب‌های متنوع و متعدد را به خود گرفته است که دوبیتی پر کاربردترین این قالب‌ها است. علاوه بر دوبیتی قالب‌هایی مثل تک بیت‌های مثنوی‌گونه، لالایی‌های سر مصراع، پنج مصراع، تک بیتی و یا ترکیب قالب‌های مختلف نیز در لالایی‌ها به چشم می‌خورد. اما تمام این انواع دارای ویژگی‌های مشترکی هستند مثل وزن‌های شاد و مطبوع و اغلب ریتمیک بحرهای کوتاه، سادگی بیان و استفاده از واژه‌های اصطلاحات و نام‌های مانوس برای کودک.

به لحاظ «ساختار معنایی و مضمون لایایی‌های نواحی مختلف» لایایی‌ها دارای مفاهیم ساده بوده و بیشتر متأثر از طبیعت و محیط پیرامون می‌باشند. همچنین به لحاظ عاطفی و روانی لایایی‌ها تا اندازه‌ی زیادی در ایجاد و استمرار ارتباط میان کودک و مادر در محیط اجتماعی ایفای نقش می‌نمایند. به طور کلی مضامین لایایی‌ها در چند دسته طبقه‌بندی می‌شوند: دسته‌ی اول بیان گلایه‌ها و دردها، شکایت از فراق و جدایی، ناملایمات روزگار و سختی معیشت و... است که بیشتر حدیث نفس مادران است.

دسته‌ی دیگر از لایایی‌ها بیشتر دربردارنده‌ی مضامینی نظیر آرزوها و آمال مادران، سلامتی و تندرستی فرزند و بزرگ شدن و ازدواج کردن او، دعا کردن و مضامینی از این قبیل است؛ که فراوانی این دسته از لایایی‌ها بیشتر از سایر انواع آن بوده است. اما دسته‌ی دیگری از لایایی‌های ایرانی وجود دارند که دارای مضامینی سیاسی و اجتماعی می‌باشند که بسیاری از لایایی‌های این دسته ساخته و پرداخته‌ی شاعرانی هستند که از زمان انقلاب مشروطه به بعد به سرودن لایایی پرداخته‌اند. همچنین برخی از افراد عادی بنا به مقتضای زمان خود مثل اشغال ایران توسط بیگانگان یا دیگر رویدادهای سیاسی به ساختن لایایی‌هایی با این مضامین پرداخته‌اند.

در بخش «عناصر اصلی تشکیل دهنده لایایی‌ها» این نکته مطرح می‌شود که فراوانی و تکرار برخی عناصر مادی و معنوی نشان‌دهنده‌ی درجه‌ی اهمیت این عناصر در جتمعه و همچنین نوع نگرش مردم و باورها و اعتقادات متنوع آنان در حوزه‌های فرهنگی مختلف است. عناصری مثل گل و گیاه، حیوانات و جانوران اهلی و وحشی، ادوات مربوط به شیوه‌ی تولید اعم از کشاورزی یا دامداری و نیز برخی مشاغل، یا مفاهیم غیرمادی مثل موجودات غیر انسانی، مفاهیم مذهبی یا مفاهیمی که به نوعی نشان دهنده‌ی جایگاه و منزلت نظام خویشاوندی و خانواده هستند که عناصری نظیر بابا، ننه، دایه و... از جمله این موارد می‌باشند. گاهی نیز شاهد ظهور برخی مفاهیم اقتصادی و اشیاء ذی قیمت نظیر طلا، نقره، مروارید و... می‌باشیم که تمامی این عناصر به نحوی نشان دهنده‌ی درجه‌ی اهمیت آن‌ها در فرهنگ نواحی مختلف کشور است.

در مورد «نقش لایایی‌ها در فرآیند اجتماعی شدن» نیز باید گفت ماندگاری و انتقال مداوم لایایی‌ها از نسلی به نسل دیگر نشان دهنده‌ی اهمیت کارکردی آن‌ها در طول تاریخ جامعه‌ی ما می‌باشد که البته با تغییرات فرهنگی شکل گرفته در دوره‌های متأخر تا اندازه‌ی زیادی اهمیت و ضرورت کارکردی خود را از دست داده‌اند و بسیاری از وظایف و نقش‌های کلیدی آن‌ها در فراگرد اجتماعی کردن کودکان بر عهده‌ی نهادهای ثانویه و دیگر سازمان‌های مدرن و مؤسسات جدید نهاده شده است. ایجاد آرامش با تکرار مداوم ریتم‌ها خوشایند، که هم باعث خواب رفتن و هم باعث آموزش پذیری کودکان می‌شود، از جمله کارکردهای لایایی‌هاست. همچنین واگو کردن دردها، رنج‌ها و آرزوهای مادران از کارکردهای پنهان لایایی‌هاست. اما کارکرد مهم لایایی‌ها زبان‌آموزی به کودکان است که هم تلفظ کلمات را به او می‌آموزد و هم او را با موضوعات اجتماعی و مفاهیم و ارزش‌های جامعه آشنا می‌کند. همچنین موجب حفظ و صیانت فرهنگ به معنای عام خود و نیز انتقال از نسلی به نسل دیگر می‌شود.

در فصل سوم «گزیده‌ای از لایایی‌های مناطق مختلف ایران» آورده شده است که این لایایی‌ها از چند زاویه‌ی مختلف مثل زبان، قالب، موضوع، مناطق جغرافیایی و حوزه‌های فرهنگی دسته‌بندی شده است. از آنجا که تعداد لایایی‌های در دسترس این گزارش تا اندازه‌ی زیاد بوده و به لحاظ فراوانی و تکرار آن‌ها در مناطق مختلف کشور با نوعی افت و خیز روبه‌رو بوده، نگارنده تلاش کرده است تا مجموعه‌ای از بهترین لایایی‌های مناطق مختلف کشور را با توجه به حوزه‌های جغرافیایی، فرهنگی و زبانی انتخاب کند.

در پایان با نگاهی به لایایی‌های مناطق مختلف ایران گفته شده است که این مجموعه نشان دهنده‌ی تنوع داده‌های مربوط به موضوع در کشور است، به گونه‌ای که لایایی‌های نواحی مختلف ضمن حفظ رابطه‌ی خود با ساختار شعر رسمی تا اندازه‌ی با تساهل بیشتر به موضوعاتی می‌پردازند که در فرهنگ عامیانه و در نزد مردم اهمیت داشته و دارند. همچنین برخی قالب‌های شعری در مناطقی از کشور رایج‌تر از دیگر مناطق است. از دیگر سو، ساختار و قالب محتوایی لایایی‌ها به گونه‌ای است که هم دارای مشترکات فرهنگی است و هم لایایی‌های مناطق مختلف را از هم متمایز می‌نماید.

ارزیابی:

کتاب حاضر به لحاظ صوری یعنی شیوه‌ی نگارش، کیفیت چاپ، صفحه‌بندی و چینش مطالب، کتابی خوب و عاری از هرگونه ایراد و کم‌کاری است. تنها به لحاظ رعایت رسم‌الخط فارسی دارای ایراداتی است، مثل عدم رعایت «ی» مصغر؛ اما در کل به لحاظ محتوایی نویسنده توانسته پیام مورد نظر خود را به خواننده برساند و کتابی گردآوری کند که از یکسو برای دست‌اندرکاران و برنامه‌سازان رسانه‌ی ملی مفید باشد تا با استفاده از محتوای آن در جهت غنای برنامه‌های این حوزه سود جویند و از سوی دیگر پژوهشگران و علاقه‌مندان این حوزه با گوشه‌ای دیگر از گستره‌ی فرهنگ مردم ایران آشنا شوند.